

Maja Lukanc*

Vzpon komunistov na oblast: Primerjava Poljske in Jugoslavije**

IZVLEČEK

Komunističen prevzem oblasti na Poljskem in v Jugoslaviji je kljub podobni izkušnji medvojne agresije potekal precej drugače. V obeh državah se je začel že med vojno, a jugoslovanska partija je z lastnimi silami dokončno utrdila svojo moč že leta 1945, medtem ko je poljskim komunistom konsolidacijo oblasti uspelo doseči dve leti po koncu vojne ob izdatni pomoči Sovjetske zveze in prisotnosti Rdeče armade. Prispevek poskuša primerjalno predstaviti vzpon poljske in jugoslovanske komunistične partije na oblast, s poudarkom na pri nas manj znanem poljskem primeru. Kronološko osvetli medvojni razvoj obeh komunističnih gibanj, njunih partijskih linij ter nastajajočih oblastnih organov. Posebno pozornost posveti dejavnikom, ki so vplivali na različna politična in družbena položaja poljskih ter jugoslovanskih komunistov, kot tudi vprašanju, kako sta jim partiji morali prilagajati svoje metode, taktiko, in tempo vzpona na oblast.

Ključne besede: Poljska, Jugoslavija, Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), Poljska delavska partija (PPR), vzpon na oblast

ABSTRACT

THE COMMUNIST RISE TO POWER: COMPARISON BETWEEN POLAND AND YUGOSLAVIA

Despite the similarity of experience with the wartime aggression, the communist rise to power in Poland and Yugoslavia proceeded very differently. In both of these

* Univ. dipl. zgod., mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, maja.lukanc@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

countries the communist ascent already started during the war. However, the Yugoslav Communist Party completely consolidated its power already in 1945 by relying on its own forces, while the Polish communists only managed to strengthen their authority two years after the end of the war, thanks to the massive support from the Soviet Union and the presence of the Red Army. The contribution attempts to make a comparative presentation of the rise of the Polish and Yugoslav Communist Parties to power, as well as place an emphasis on the Polish example, which is not as widely known in Slovenia. The contribution also provides a chronological outline of the wartime development of both communist movements, their Parties and the nascent authority bodies. It pays special attention to the factors that influenced the different political and social position of the Polish and Yugoslav communists as well as to the question of how the Parties had to adapt their tactics, methods and tempo of their rise to power.

Keywords: Poland, Yugoslavia, Communist Party of Yugoslavia, Polish Workers' Party, rise to power

Prevladujoča značilnost povojne srednje in vzhodne Evrope je bila diskontinuiteta. Spremenili se niso le politični režimi, ampak tudi meje. Jugoslavija in Poljska nista bili nobeni izjemi in prav slednja je doživela najbolj radikalno spremembo – premik na zahod. Na račun Sovjetske zveze je izgubila okoli 175.000 km² svojega predvojnega ozemlja, a na drugi strani pridobila približno 100.000 km² nemškega ozemlja; bivša vzhodnopoljska območja so tako postala del današnje Ukrajine, Belorusije in Litve, nekdanji vzhodni nemški teritoriji pa so se spremenili v zahodno in priobalno Poljsko. Ozemeljske spremembe so spremljale množične migracije prebivalstva in tako je na poljskih »ponovno pridobljenih ozemljih« našlo nov dom okoli 4,5 milijona Poljakov. Med vojno in neposredno po njej so izginile številne zgodovinske manjšinske skupnosti (Judje, Nemci, Ukrajinci), nekateri predeli države so bili dobesedno narodnostno »očiščeni« in Poljska se je iz etnično pestre skupnosti spremenila v bolj ali manj homogen monolit.

Od Poljske in Jugoslavije je vojna terjala tragično visok človeški davek, glede na število prebivalstva enega najvišjih v Evropi. Na Poljskem je življenje izgubilo okoli 5,6 milijona prebivalcev (od tega 3 milijone Judov), kar je predstavljalo med 16 in 17 odstotkov vse populacije,¹ Jugoslavija pa je utrpela okoli milijon žrtev, kar je znašalo

1 Podatki o številu umrlih na Poljskem v drugi svetovni vojni se razlikujejo, zaradi pomanjkanja zanesljivih virov je število žrtev težko natančno določiti (ocene so odvisne tudi od obravnavanega geografskega območja in všteti etničnih skupin). Najnovejše številke se gibljejo med 5,62 in 5,82 milijona (Wojciech Materski in Tomasz Szrota, *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009), 29–32) oziroma med 4,35 in 4,9 milijona žrtev (Czesław Brzoza in Andrzej Leon Sowa, *Historia Polski 1918–1945* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2009), 694–96).

okoli 5,9 odstotka prebivalstva.² Vojna je uničila tudi dobršen del materialnega bogastva, ki so ga ustvarile prejšnje generacije. Poljska in Jugoslavija sta bili poleg Madžarske po vojni med najbolj opustošenimi državami. Uničena je bila okoli polovica njunega železniškega omrežja, na Poljskem je bilo porušenih 62 odstotkov industrijskih in trgovskih kapacitet, uničenih okoli 28 odstotkov gozdov, v Jugoslaviji se je obseg živine skrčil za 60 odstotkov in uničenega je bilo 56 odstotkov kmečkega inventarja. Varšava je bila eno izmed najbolj uničenih evropskih mest, saj je bilo po vstaji v centru mesta kar 80 odstotkov stavb porušenih ali poškodovanih.³

Za golimi statistikami pa se skriva predvsem nepredstavljivo moralno in psihološko opustošenje, ki je zaznamovalo vojno generacijo – nekoč nedojemljive stvari, kot so množični grobovi, begunci, ruševine, kaos, revščina in ponižanje, so postale del vsakdana, kar je dodatno prispevalo k prelomu kontinuitete. A konec vojne in začetek novega obdobja sta obljubljala tudi prekinitev bede, nacionalnih mrženj oziroma nacizma, fašizma, vojne kot take in genocida. Povojna otopelost se je tako mešala z navdušenjem nad novim začetkom in zlomljena kontinuiteta je odprla vrata novonastalim političnim silam.⁴

Partiji

V medvojnem obdobju sta se poljska in jugoslovanska komunistična partija znašli v podobno neugodnem položaju. Prva⁵ je bila zaradi svojih radikalnih stališč in podpore Rdeči armadi v poljsko-sovjetski vojni prepovedana in potisnjena v ilegalo že leta 1919, medtem ko je bilo jugoslovanski partiji delovanje prepovedano leto kasneje z »Obznano«. Močno razdeljeni poljski komunisti so kmalu spoznali zgrešenost svoje politike in leta 1922 prek svoje legalne organizacije Zveza proletariata mest in vasi (*Związek Proletariatu Miast i Wsi* – ZPMW) sodelovali na volitvah, kjer so osvojili dva sedeža v parlamentu. A zaradi močne socialistične opozicije, partijskega radikalizma in asociacij z Rusijo oziroma Sovjetsko zvezo jim je v teku desetletja že tako majhna podpora hitro upadala. Hkrati Stalin ni nikoli docela zaupal v Komunistično partijo Poljske (KPP) in konec tridesetih, na vrhuncu NKVD »paranoje«, je v čistkah izginilo okoli 5.000 poljskih komunistov (praktično vsi aktivni člani), partija pa je bila

2 Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva* (Zagreb: Jugoslovensko viktimološko društvo, 1989), 70.

3 *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945* (Warszawa: Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, 1947), 31. Brzoza in Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, 697. Jože Pirjevec, *Jugoslavija: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper: Lipa, 1995), 156. Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe, 1944–1993: detour from the periphery to the periphery* (New York: Cambridge University Press, 1996), 5.

4 Ibid., 6.

5 V omenjenem času so bili poljski komunisti združeni v Poljski komunistični delavski partiji (KPRP), ki je leta 1918 nastala s spojitvijo skrajno leve frakcije Poljske socialistične stranke (PPS) ter Socialne demokracije Poljskega kraljestva in Velike kneževine Litve (SDKPiL). Po številnih neuspehih in spoznanju, da je stranka napačno ocenila notranje in zunanje politične okoliščine, so leta 1925 sledile določene spremembe in preimenovanje v Komunistično partijo Poljske (KPP).

leta 1938 razpuščena.⁶ Jugoslovanski komunisti so se komaj izognili podobni usodi, saj je partiji leta 1937 prav tako grozila ukinitve.⁷ Po turbulentnem obdobju se je Tito utrdil kot generalni sekretar partije, ki je dobro organizirana in z dvema desetletjema izkušenj v ilegali pričakala izbruh vojne.

V medvojnem položaju na Poljskem in v Jugoslaviji nastopajo določene že omenjene analogije, obstajajo pa tudi bistvene razlike. Vojna na Poljskem se je začela dve leti prej kot v Jugoslaviji in poljski komunisti so jo dočakali ohromljeni, brez partijske organizacije. Nasprotno je jugoslovanskim komunistom disciplinirana partijska struktura omogočila, da so kmalu po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo prevzeli vodilno vlogo v osvobodilnem gibanju. Vojaške sile, ki so ostale zveste jugoslovanski vladi v izgnanstvu, so se sčasoma kompromitirale s sodelovanjem z okupatorjem in tako se na tleh razkosane države ni odvijala le narodnoosvobodilna vojna, ampak tudi državljanska vojna, ki so jo komunisti med drugim izkoristili za obračun s konservativnimi silami. Notranja in mednarodna položaja jugoslovanske vlade v izgnanstvu sta bila proti koncu vojne predvsem na račun Titovih komunistov oslABLJENA. Na Poljskem je namesto močnega komunističnega partizanskega gibanja nastala razvejana podtalna država, pod vodstvom legalne vlade v izgnanstvu. Podpiral jo je velik del prebivalstva, vključno z na Poljskem zelo vplivno Cerkvijo. Njena oborožena sila, *Armija Krajowa*, je združevala politično zelo heterogene skupine, zdesetkano inteligenco, kmetstvo in delavstvo.⁸ Vlogo poljske podtalne države je krepilo tudi dejstvo, da ni privolila v sodelovanje z okupatorjem. To je bila deloma posledica krutosti nemškega okupacijskega režima, ki je Poljakom dajal le malo iniciative za korporativno vedenje in jih tako gnal v podzemlje.⁹ V izjemni razširjenosti poljskega podtalnega delovanja pa lahko vidimo tudi dediščino preteklih generacij, ki so se za ohranitev poljske kulture in suverenosti borile v ilegalnih strukturah že pod carsko Rusijo in Prusijo.¹⁰

Poljski komunisti niso imeli možnosti zapolniti določene vrzeli v osvobodilnem gibanju in zavzeti podobne vloge kot njihovi jugoslovanski kolegi. Poleg pomanjkanja organizacijskih struktur jim je pridobivanje podpore oteževal tudi negativen odnos, ki ga je poljsko prebivalstvo gojilo do komunizma oziroma njegove zibelke Sovjetske zveze. Vzroke lahko iščemo v močni, zgodovinsko pogojeni protiruski usmerjenosti

6 Czesław Brzoza, *Polşa w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945)* (Kraków: Fogra, 2001), 81, 82, 238. Norman Davies, *God's playground. Vol. 2: a history of Poland: 1795 to the present* (Oxford: Oxford University, 2005), 404, 405.

7 Jože Pirjevec, *Tito in tovariši* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011), 50.

8 Bernhard Chiari, »Die Heimatarmee als Spiegelbild polnischer nationaler Identität«, v: *Die polnische Heimatarmee: Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*, ur. Bernhard Chiari in Jerzy Kochanowski (München: R. Oldenbourg, 2003), 3. Hugh Seton-Watson, *The East European revolution* (New York in Washington: Frederick A. Praeger, 1968), 168.

9 Obstajale so oblike kolaboracije na individualni ravni, medtem ko do jasne politične kolaboracije ni prišlo. Podtalna država je s svojim moralnim kodeksom sama kazensko nastopala proti kolaborantom in tako dodatno disciplinirala poljsko prebivalstvo. – John Connelly, »Why the Poles Collaborated so Little: And Why That Is No Reason for Nationalist Hubris«, *Slavic Review* 64, št. 4 (2005): 775–78. Boris Mlakar, »Ideološke osnove kolaboracije v Evropi med drugo svetovno vojno ter kratka primerjava s Slovenijo«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, št. 1 (2007): 160–62.

10 Connelly, »Why the Poles«, 774.

poljskega prebivalstva in tudi geografski bližini obeh držav. Številni Poljaki so bili namreč dobro seznanjeni z razmerami v Sovjetski zvezi v času velike ukrajinske lakote, del prebivalstva pa je v prvih dveh letih vojne na lastni koži občutil sovjetsko okupacijo.

Poljsko komunistično gibanje in z njim povezan odpor sta upoštevanja vredna akterja postala šele ob podpori Moskve. Ideja o obnovitvi poljske komunistične partije je začela zoreti po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo, ko so se tuji komunisti v sovjetskih očeh iz potencialnih sovražnikov prelevili v potencialne zaveznike. Še preden je Stalin spodbudil ponovno ustanovitev poljske komunistične partije, sta bila v juliju in avgustu 1941 podpisana dva sovjetsko-poljska sporazuma s poljsko vlado v izgnanstvu (kot tudi s Češkoslovaško).¹¹ Moskva je torej vodila dvotirno politiko – na eni strani je sodelovala z vladami v izgnanstvu, na drugi pa nadaljevala podpiranje in šolanje »narodnih komunistov«.¹²

Konec leta 1941 je Rdeča armada pomagala prvi takšni skupini poljskih komunistov na območje okupirane Poljske, kjer so 5. januarja 1942 ustanovili novo Poljsko delavsko stranko (PPR). V imenu stranke so se izognili besedi »komunistična«, saj so se zavedali nenaklonjenosti poljskega prebivalstva komunizmu in Sovjetski zvezi. Novembra 1943 je stranka po izgubi radijske povezave z Moskvo za novega generalnega sekretarja izbrala Władysława Gomułko, v sestav centralnega komiteja pa je prišel Bolesław Bierut – dvojica, ki je v naslednjih nekaj letih (po sovjetskih navodilih) krojila usodo poljskih komunistov in države.

PPR je na prehodu iz leta 1943 v 1944 ustanovil parlamentarno telo, imenovano Državni narodni svet (*Krajowa Rada Narodowa* – KRN), ki naj bi bil dejanski politični predstavnik poljskega naroda. Kmalu zatem se je kot njegova oborožena sila oblikovala *Armija Ludowa*. Predsedstvo KRN je prevzel Bierut in kmalu se je izrisal njegov konflikt z Gomułko, s katerim sta imela drugačen pogled na izgradnjo komunistične oblasti – medtem ko se je Gomułka zavzemal za postopno, administrativno izgradnjo sistema, je Bierut podpiral militantno sovjetizacijo s pomočjo NKVD in Rdeče armade.¹³ Novi oblastni organ je bil ustanovljen brez predhodnega posvetovanja z Moskvo in Stalin ga ni takoj priznal, saj ni želel prehitro izdati svojih načrtov o prihodnosti Poljske, hkrati pa ni bil prepričan, ali imajo poljski komunisti dejansko moč za uveljavitev svoje oblasti nad celotnim ozemljem države.¹⁴

Na osvobojenih jugoslovanskih ozemljih so prvi organi novih oblasti začeli nastajati prej kot na Poljskem. Že konec novembra 1942 je bil v Bihaću v Bosni pod

11 Dogovorili so se o izpustitvi poljskih vojni ujetnikov in organizaciji poljske vojske pod operativno komando Rdeče armade. Zaradi nesporazumov se je poljska sekcija pod poveljstvom generala Andersa že julija 1942 pridružila Britancem na Bližnjem vzhodu. Razprtije z vlado v izgnanstvu, ki se ni strinjala s Stalinovimi ozemeljskimi zahtevami, so povzročale nadaljnje napetosti. Konflikt je ne nazadnje močno zaostila kатыńska afera – po njenem razkritju je Stalin prekinil diplomatske stike s poljsko vlado v izgnanstvu. – Brzoza in Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, 525–28. Berend, *Central and Eastern Europe*, 7.

12 Henryk Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1999), 8.

13 Brzoza, *Polska w czasach niepodległości*, 362, 363. Piotr Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944* (Warszawa: Wydawnictwo Fronda, 2006), 311, 389.

14 Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 35.

taktirko komunistov ustanovljen Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki pa prav tako kot KRN na zahtevo Kominterne oziroma Sovjetske zveze še ni postal predstavnik nove jugoslovanske oblasti. Leto kasneje je bil na drugem zasedanju Avnoja novembra 1943 v Jajcu izvoljen Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) in tako je v kombinaciji z vlado v izgnanstvu prišlo do dvojne oblasti v Jugoslaviji.

Do podobnega položaja je na Poljskem prišlo julija 1944, ko je bil ustanovljen Poljski komite narodne osvoboditve (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego* – PKWN), pogosto imenovan kar lublinski komite, po mestu na vzhodnem Poljskem, kjer naj bi nastal. Javnosti je bila namreč predstavljena zavajajoča informacija, da je bila vzporedna komunistična vlada imenovana 21. julija z dekretom KRN v Lublinu, dejansko pa je bila oblikovana med 17. in 20. julijem pod Stalinovo taktirko v Moskvi.¹⁵ Sovjetska stran je predlagala, da se beseda »vlada« izpusti iz uradnega naziva telesa, sam Vječeslav Molotov pa je predložil, naj se mu doda pridevnik »poljski«, da bi se tako poudarila suverenost ustanovljene institucije.¹⁶ Ob nastanku je komite izdal tudi svoj *Manifest*, iz katerega so popolnoma izločili komunistične poudarke; v tem, kar je razglašal, se ni bistveno razlikoval od tistega, kar so proglašale druge politične skupine v državi ali emigraciji.¹⁷ Sovjetska zveza je z imenovanjem lublinskega komiteja želela mednarodno javnost predvsem opozoriti na dejstvo, da na Poljskem obstajata dva centra moči.

Kljub vsej previdnosti in prilagoditvam pa proces komunističnega prevzema oblasti na poljskem ozemlju ni potekal v skladu s Stalinovimi pričakovanji. Komite in njegov program nista pridobila podpore Poljakov – večji del javnosti ga je dojemal kot tuje telo, ki ga je vsilila Sovjetska zveza.¹⁸ V lublinskem okrožju, kjer je imel komite sedež, je bilo nasprotovanje komunistom tako močno, da nobeden od tamkajšnjih pravnikov ni želel delati za PKWN. Dva, ki sta nazadnje privolila, sta odločitev kmalu obžalovala, saj so se ju prijatelji in znanci začeli izogibati – sodelovanju s komunistično oblastjo je pogosto sledila družbena izobčenost.¹⁹

Stalinovi načrti

V zadnjem letu vojne je za Moskvo najbolj pereč evropski problem postalo prav poljsko vprašanje. Strateška lega Poljske med Berlinom in Moskvo je bila v Stalinovih očeh tesno povezana s problemom varnosti Sovjetske zveze. Bolestno se je bal ponovnega napada z Zahoda, hkrati pa je želel obdržati teritorialne pridobitve iz leta 1939. Zato je svojo pozornost usmeril v oblikovanje tamponsko-obrambne

¹⁵ Ibid., 39.

¹⁶ Marcin Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm: nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005), 138. Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 38.

¹⁷ Zaremba, *Komunizm*, 139.

¹⁸ Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 48.

¹⁹ Zaremba, *Komunizm*, 138.

cone vzdolž zahodne meje Sovjetske zveze, ki bi jo predstavljala vrsta prijateljskih držav, *de iure* suverenih, *de facto* pa odvisnih od Moskve. Podreditev Poljske, največje države srednjevzhodne Evrope, bi bistveno olajšala tudi podreditev ostalih držav tega območja. Vendar Sovjetska zveza zaradi šibkega položaja komunističnih gibanj ni imela nobenega vpliva na notranje zadeve svojih zahodnih in jugozahodnih sosed. Le v industrijskih področjih Češke, kjer je bil delavski razred številčnejši kot drugod v regiji, in v Jugoslaviji, kjer je bila partija asociirana z zmagovitim partizanskim odporom, so imeli komunisti nekaj, kar je spominjalo na množično podporo.²⁰ Zato Stalin svojega cilja ni mogel realizirati v vseh državah srednje-vzhodne Evrope z enakimi metodami in enakim tempom.

Hugh Seton-Watson je razdelil komunistični vzpon na oblast v tri faze: fazo pristnih koalicij, ki sta ji sledila faza lažnih koalicij in na koncu prehod v enopartijski režim.²¹ Za prvo fazo so bili značilni pluralnost političnih strank s svojimi lastnimi strankarskimi organizacijami, velika svoboda govora in zborovanj ter cenzura, omejena le na Sovjetsko zvezo. Ta faza se na Poljskem ni nikoli do popolnosti razvila. Po kratkem obdobju omejenega pluralizma ob koncu vojne je bila oblikovana lažna koalicija, ki pa se je dejansko razkrila šele poleti 1946, ko je vodja poljske opozicije Stanisław Mikołajczyk zapustil vlado, katere član je bil le formalno. Do prehoda v tretjo fazo komunističnega prevzema oblasti je na Poljskem prišlo jeseni 1947. Za to fazo je bilo značilno zatrtje vse prave opozicije; njeni voditelji so bodisi pobegnili na tuje bodisi so bili aretirani kot »vohuni zahodnih imperialistov« ter usmrčeni ali obsojeni na dolge zaporne kazni.²² V tem modelu komunističnega vzpona na oblast je Jugoslavija predstavljala izjemo – tretjo fazo je namreč dosegla že leta 1945. Jugoslovanski komunisti so svojo oblast vzpostavili brez neposredne pomoči Sovjetske zveze, samovoljno uvedli enopartijski režim in še pred sprejetjem nove ustave utrdili moč partije.

Vzpostavitev sovjetske oblasti v državah srednje-vzhodne Evrope je deloma olajšala povojna diskontinuiteta oblasti. Stare politične elite so bile v vojni vihri odstranjene in ponekod so bili Sovjeti sprejeti kot osvoboditelji. Napredovanje Rdeče armade je spremljalo zaostrovanje odnosov z zahodnimi zavezniki, ki so veliko pozornosti namenjali poljskemu vprašanju. Prizadevali so si za demokratično Poljsko in Stalinu, ki je takrat še želel obdržati medvojno zavezništvo, se zato ni mudilo izkoristiti priložnosti za takojšnjo ekspanzijo sovjetskega komunizma, ki ga je ponujala prisotnost Rdeče armade v srednje-vzhodni Evropi.²³ Komunističnim partijam je tako naročil, naj bodo zmerne, saj je sprva želel ohraniti vsaj videz in do neke mere tudi realnost demokratične izbire. Raven politične svobode je variirala od

20 Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 8. Tony Judt, *Postwar: a history of Europe since 1945* (London: William Heinemann, 2005), 130, 135.

21 Seton-Watson, *The East European revolution*, 170, 171. O tem tudi: Berend, *Central and Eastern Europe*, 22. Anne Applebaum, *Iron Curtain: the crushing of Eastern Europe 1944–56* (London in New York: Allen Lane, 2012), xxx.

22 Seton-Watson, *The East European revolution*, 170, 171.

23 Leta 1944 je sovjetski zunanji minister Ivan Majski predvidel izgradnjo vzhodnoevropskega komunizma v treh ali štirih desetletjih. – Applebaum, *Iron Curtain*, xxx.

države do države, a povsod, kjer se je Rdeča armada pojavila kot »osvoboditeljica«, so se začeli pojavljati določeni ključni elementi komunističnega prevzema oblasti: komunisti so prevzeli nadzor nad ministrstvi za obrambo in notranje zadeve, s pomočjo NKVD so ustanovili varnostno službo (ki je takoj začela s selektivnim nasiljem nad političnimi sovražniki in določenimi etničnimi manjšinami), na čelo množičnih medijev (predvsem radia) so nastavili zaupanja vredne ljudi in omejili civilno družbo (predvsem z nadzorom nad mladinskimi organizacijami).²⁴ Značaj in predvsem čas vzpostavitve sovjetske dominacije v določeni državi sta bila odvisna od njenega strateškega, političnega in gospodarskega pomena za Sovjetsko zvezo. Pri vzponu komunistov na oblast so se razlike tako pojavljale predvsem v tempu in odvisnosti posameznih držav od Moskve.²⁵

Prevzem oblasti

V zadnjem letu vojne je bil eden izmed glavnih Stalinovih ciljev sprejetje komunističnega lublinskega komiteja kot pristojne poljske vlade. Ta je do tedaj služil kot orodje za realizacijo sovjetske politike na Poljskem, tako na strateškem kot na političnem področju. Že nekaj dni po uradni ustanovitvi je komite s sovjetsko vlado sklenil sporazum (26. julija 1944), ki je prinesel formalno odobritev prisotnosti Rdeče armade na poljskem ozemlju. Dan kasneje so poljski komunisti priznali Curzonovo linijo kot novo vzhodno mejo države, v zameno pa se je Sovjetska zveza obvezala, da bo pri določanju meje med Poljsko in Nemčijo podpirala razmejitve vzdolž Odre in Nise (tedaj ni bilo definirano, ali gre za Lužiško ali Kłodska Niso).²⁶

Do pogajanj o sovjetski vojaški pomoči Jugoslaviji je prišlo septembra 1944, med Titovim obiskom v Moskvi. Tedaj se je jasno pokazal razkorak v Stalinovem odnosu do poljskega in jugoslovanskega komunističnega vodstva – sovjetsko-jugoslovanski pogovori, in tudi njihovi rezultati, so v večji meri izražali odnos, značilen za enakopravne partnerje. Stalin je privolil, da bodo sovjetske čete v Jugoslavijo prišle kot zaveznice, in ne kot osvoboditeljice, ter da se bodo po zaključku vojaških operacij umaknile iz države.²⁷ Vkorakanje Rdeče armade je dejansko okrepilo Titov položaj v Srbiji, ni pa imelo odločilnega pomena za politične razmere v Jugoslaviji. Drugače je bilo na Poljskem (in kasneje tudi na Češkoslovaškem), kjer je prisotnost sovjetske vojske odločila o razvoju političnega položaja. Z napredovanjem sovjetske vojske in krepitvijo poljskega komunističnega odpora je na poljskih tleh prišlo tudi do

24 Berend, *Central and Eastern Europe*, 21. Applebaum, *Iron Curtain*, xxxii, 94.

25 Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 340.

26 Lužiška in Kłodska Nisa sta leva pritoka reke Odre. Kłodska Nisa se vanjo izlije v zgornjem toku, in če bi poljsko-nemška meja potekala po njej, bi velik del današnje Gornje Šlezije pripadel Nemčiji. – Andrzej Leon Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991* (Kraków: Wydawn. Literackie, 2011), 23, 24. Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 40.

27 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988* (Beograd: Nolit, 1988), 347. Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 68.

»uvoza« državljske vojne.²⁸ Z okrepitvijo bitke proti *Armiji Krajowi* in organom poljske podzemne države – kar se je najočitneje pokazalo med varšavsko vstajo avgusta in septembra 1944 – so želeli oslabiti mednarodni položaj Mikołajczykove vlade v izgnanstvu, hkrati pa prepričati zaveznike, da poljska vlada nima več vpliva v domovini, kjer administracijo nad osvobojenimi ozemlji izvaja lublinski komite.²⁹

Na prehodu iz leta 1944 v 1945 je prišlo do pretvorbe lublinskega komiteja v Začasno vladno Republiko Poljske (*Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej* – RTRP). S to odločitvijo je Stalin na predvečer jaltške konference želel okrepiti položaj poljskih komunistov – v očeh zaveznikov in tudi v boju proti političnim nasprotnikom na Poljskem. Sovjetska stran se je trudila, da bi mednarodna javnost priznala obstoj novega komunističnega predstavniškega telesa, a zahodne zaveznice niso podlegle pritisku.³⁰ Položaj RTRP se je nekoliko okrepil s sklenitvijo dvajsetletne prijateljske pogodbe o medsebojni pomoči in sodelovanju s Sovjetsko zvezo 21. aprila 1945, o kateri je poročala tudi jugoslovanska *Borba* in pri tem poudarjala predvsem demokratično naravo nove poljske oblasti.³¹ Jugoslavija je pogodbo o prijateljstvu s Sovjetsko zvezo podpisala deset dni prej, 11. aprila. Njen podpisnik na sovjetski strani je bil zunanji minister Molotov, medtem ko se je pod poljsko-sovjetsko prijateljsko pogodbo podpisal sam Stalin. To dejstvo je močno odmevalo med politiki, diplomati in v tisku. Po mnenju številnih je sovjetski vodja s tem želel pokazati, kako pomembno mesto zavzema Poljska v evropski politiki Sovjetske zveze. Med zahodnimi zaveznicami je sklenitev pogodbe naletela na močno nasprotovanje, saj je do podpisa prišlo brez posvetovanja s poljsko vlado v izgnanstvu oziroma katerokoli drugo demokratično silo.³²

Zapletenost poljskega položaja se je pokazala tudi pri oblikovanju združene vlade. Poljski in jugoslovanski komunisti so na to vezana pogajanja z zavezniiki začeli v drugi polovici leta 1944. Tito in Šubašić sta dogovor dosegla že 1. novembra in 7. marca 1945 je bila oblikovana začasna vlada Demokratične federativne Jugoslavije.³³ Ta je 30. marca sprejela odločitev o priznanju začasne poljske vlade in poleg Češkoslovaške postala edina država, ki je navezala uradne diplomatske stike z novo poljsko oblastjo.³⁴

Na poljski strani so spomladi 1945 še vedno potekala vroča pogajanja med Mikołajczykovo vlado v izgnanstvu in zahodnimi zavezniiki na eni strani ter novo komunistično oblastjo pod Stalinovim okriljem na drugi. Sovjetska stran je bila mnenja, da bi se moral RTRP preoblikovati po vzoru že izvedenega jugoslovanskega primera, čemur so se predstavniki vlade v izgnanstvu trdovratno upirali, saj bi to pomenilo le

28 Seton-Watson, *The East European revolution*, 169.

29 Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 52.

30 Ibid., 80.

31 Paweł Wawryszak, »Stosunki polsko-jugosłowiańskie w latach 1956–1971« (doktorska disertacija, Bydgoszcz, 2014), 12.

32 Treba je opozoriti, da Molotova v času podpisa poljsko-sovjetskega sporazuma ni bilo v državi, kar pa ne izključuje možnosti, da je Stalin želel zahodnim velesilam pokazati, kako velik pomen pripisuje mestu Poljske v sovjetski interesni sferi. – Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 128–30.

33 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 349, 353.

34 Bogdan Popović, ur., *Dokumenti o spolnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: 1945* (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1984), 22.

simbolično razširitev obstoječega sestava, ki je v državi že izvrševal oblast.³⁵ Kompromis je bil nazadnje dosežen 28. junija 1945 z ustanovitvijo Začasne vlade narodne enotnosti (*Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej* – TRJN), ki naj bi predstavljala »združitev vseh demokratičnih in protifašističnih elementov«.³⁶ V kratkem so jo priznale vse velesile, ki so tako odtegnile priznanje poljski vladi v izgnanstvu, a tej je kljub temu v domovini ostajala zvesta vojska okoli pol milijona mož. Gverilske skupine so še leta ostale v gozdovih in njihove akcije so poljske komuniste na začetku resnično skrbele, a ko so vzpostavili močno policijo in varnostne sile, je obstoj gverile zanje postal pravi blagoslov. Gverilsko nevarnost so uporabili kot izgovor za represivne ukrepe proti demokratičnim strankam, ki so v tem času obnovile svoje delovanje.³⁷

V Jugoslavijo in na Poljsko so se predstavniki predvojnih demokratičnih sil vrnili kot rezultat pritiska zahodnih zaveznikov. V Jugoslaviji niso imeli možnosti, da bi se organizirali kot realna sila, medtem ko so bili na Poljskem nekaj časa precej uspešni. Mikołajczyk je na temeljih stare kmečke stranke ustanovil novo Poljsko ljudsko stranko (PSL) in dve leti predstavljal močno opozicijo komunistom. Eden izmed razlogov za razliko med državama je bil ta, da je bila Mikołajczykova stranka veliko bolj priljubljena in živa organizacija, kot so bile stare demokratične stranke v Jugoslaviji, kjer ni bilo močne in karizmatične osebnosti, ki bi lahko konkurirala Titu in okoli sebe zbrala opozicijske sile. Poleg tega ne smemo pozabiti, da je jugoslovansko partizansko gibanje vzkliklo na domačih tleh, medtem ko je bil lublinski komite sovjetska marioneta.³⁸

V Jugoslaviji je še najpomembnejšo opozicijo vladajočim komunistom predstavljala Demokratska stranka Milana Grola, ki je zasedal mesto podpredsednika vlade. Ta je kmalu spoznal, kako šibek položaj so imeli politiki, ki so po sporazumu Tito-Šubašić sicer nominalno zasedali visoke položaje. Enako taktiko so uporabljali komunisti na Poljskem in v drugih vzhodnoevropskih državah – na vodilne, a brezvplivne funkcije so postavili posamezne predstavnike demokratičnih strank, ki so (nenamerno) dajali vtis, da predstavljajo vso stranko. Tako poljska kot jugoslovanska komunistična oblast je delovanje opozicije onemogočala s politično policijo, preprečevanjem tiskanja glasil in motenjem javnih zborovanj. Jugoslovanski komunisti so bili uspešni s vključevanjem ljudi v množične organizacije Ljudske fronte in jih tako odtegovali starim strankarskim vplivom, poleg tega pa jim je s podpiranjem frakcij uspelo spodbuditi razpadanje opozicijskih strank na dva dela. V nasprotju s Poljsko je bilo strankarstvo v Jugoslaviji le navidezno, saj je bilo delovanje politične opozicije omejeno na ozek krog vodstev nekaterih strank v Beogradu.³⁹

35 Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, 127.

36 Mikołajczykova ljudska stranka (PLS) je imela v vladi eno tretjino delegatov (7 od 21, komunisti le 3, ampak do tedaj so se v ozadju že polastili prej naštetih položajev moči). – Sowa, *Historia Polityczna Polski*, 53.

37 Seton-Watson, *The East European revolution*, 174.

38 Ibid., 169.

39 Jerca Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992), 367. Aleš Gabrič, »Ljudska fronta«, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*, 2. zvezek, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2005), 849, 850.

Sovjetska pomoč in prisotnost Rdeče armade na poljskem ozemlju je poljskim komunistom sicer zagotovila oblast, ni pa jim mogla prinesiti legitimacije. Komunisti so se zavedali, da se morajo sami organizacijsko in institucionalno okrepiti, uničiti opozicijo in pridobiti podporo družbe. Slednja je bila pomembna iz več razlogov: doktrinalnih (domnevno množično sodelovanje v revolucionarnem gibanju) in psiholoških (občutek osamljenosti vladajoče ekipe). Nova oblast je legitimacijo potrebovala tudi zaradi zahtev mednarodne skupnosti. V skladu z jaltskim sporazumom so bili komunisti obvezani izvesti svobodne in demokratične volitve, a ugoden izid bi bilo težko doseči, če bi večina naroda novo oblast dojemala kot novega okupatorja. Prav zato so komunistični voditelji pri izbiri argumentov za svojo legitimacijo vsaj do določene mere morali upoštevati odnos družbe.⁴⁰

Da bi prepričali ljudi, da je nova poljska država resnično »suverena« in »neodvisna«, je bilo treba uporabiti veliko sredstev institucionalnega in propagandnega značaja. Nabor je bil zelo širok: obkrožanje z narodnimi simboli, uporaba jezika, manipulacija zgodovine, instrumentalna obdelava poljske kulturne dediščine in ne nazadnje krepitev ksenofobije med prebivalstvom z vzbujanjem občutkov nacionalne ogroženosti.⁴¹ Uporaba naštetih orodij je prišla najbolj do izraza na številnih manifestacijah, zborovanjih in obhajanjih zgodovinskih obletnic ter praznikov (tudi tistih neugodnih za oblast). Neločljivi vizualni atributi teh praznovanj so bili domovinska gesla in nacionalni simboli vseh vrst. Veliko takšnih shodov se je začelo z mašo, ki so se je udeleževali tudi najvišji poljski komunistični funkcionarji.⁴² Na spremembo odnosa poljske družbe do komunistične oblasti naj bi imel velik vpliv tudi jezik, ki so ga uporabljali komunisti. Poudarek je bil na uporabi besed narod (*naród*), Poljak(i) (*Polak/Polacy*), svoboda (*wolność*), neodvisnost (*niepodległość*) in suverenost (*suwerenność*), uporabljali pa so tudi terminologijo medvojne republike. Številni poljski komunisti so iskreno verjeli, da jim bo uspelo oblikovati drugačno pot v socializem. Tako je generalni sekretar partije Gomulka pogosto poudarjal, da Poljska ne gre po poti sovjetizacije, ampak kroji lastno, poljsko pot, brez potrebe po uvedbi diktature proletariata, brez kolektivizacije. PPR se tako naj ne bi borila za socialistično ureditev, ampak za ljudsko demokracijo.⁴³

V želji po pridobitvi legitimne podobe so poljski komunisti izkoriščali tudi skupna družbena čustva; pri tem je največji učinek imel protinemški argument.⁴⁴ Ustvarjanje vzdušja nemške nevarnosti je šlo z roko v roko s poudarjanjem pomena »ponovno pridobljenih ozemelj« na zahodu in izpostavljanjem, da je njihova ohranitev v mejah poljske države mogoča samo v okviru obstoječega političnega reda. Podobno je bila utemeljena potreba zaveznitva s Sovjetsko zvezo, ki naj bi bila edina porokinja in

40 Zaremba, *Komunizm*, 135, 136.

41 Ibid., 140.

42 Veliko takšnih manifestacij se je dejansko spremenilo v protest proti oblasti. – Ibid., 141.

43 Sowa, *Historia Polityczna Polski*, 33. Zaremba, *Komunizm*, 146, 147.

44 Organizacija sistema legitimacije okoli nemške grožnje se je izkazala za enega najbolj trajnih elementov v procesu pridobivanja pravnomočnosti komunistične vlade na Poljskem, vse do konca njene vlade. – Zaremba, *Komunizm*, 162.

braniteljica meje na Odri in Lužiški Nisi ter edina sila, ki se je lahko zoperstavila zahtevam po revindikaciji.⁴⁵

Zdi se, da so se poljski komunisti znašli pred dilemo, v kateri sta se izrisovali dve mogoči poti. Prvo je označevala njihova revolucionarna mentaliteta, ki je težila k popolnemu prelomu s preteklostjo. Drugo pot je označevala politična realnost. Velik del poljskih komunistov se je zavedal, da je popoln odmik od tradicije revolucionarna utopija, torej mogoča le v teoriji. Če so želeli ohraniti revolucionarno identiteto in pri tem obdržati možnosti za vzpostavitev in ohranitev oblasti, so morali na neki način povezati obe poti.⁴⁶ Podobna legitimacijska strategija je bila potrebna večini komunističnih partij v srednje-vzhodni Evropi, ki so pri svoji propagandi izkoriščale tkivo domače narodne kulture in narodne zamere. Težko je reči, v kolikšni meri je to strategijo vodil Kremelj in koliko je bila posledica samostojnega premisleka vodilnih elit posameznih partij.

Veliko izjemo na tem področju so predstavljali jugoslovanski komunisti. Partija, ki je bila najbolj neodvisna od Moskve in je imela največ podpore med lastnim prebivalstvom, že med vojno ni skrivala svojih simbolov, ciljev in idealov (kar je Stalin v jeseni 1944 označil za preuranjeno). Na shodih novih jugoslovanskih političnih sil so se do pomladi 1945 razmeroma enakopravno pojavljali zastave in simboli vseh velesil protihitlerjevske koalicije, v zadnjih mesecih vojne pa se je tehnična jugoslovanske zunanje politične naslonitve vidno nagnila proti Vzhodu.⁴⁷ Nasprotno od poljskih kolegov so zmanjševali pomen nacionalne identitete (kar ni izključevalo sovraštva do Nemcev) in zatirali vsako manifestacijo narodnih obeležij – poljski tiskovni ataše v Jugoslaviji je kmalu po obisku Tita v Varšavi marca 1946 ujel pogovor med jugoslovanskimi oficirji, ki so se posmehovali poljskim odlikovanjem v obliki križa.⁴⁸ Jugoslovanski komunisti so imeli dovolj podpore med lastnim prebivalstvom, da so lahko zavestno in načrtno poudarjali diskontinuiteto s predvojnimi sistemom. Z izrazom »staro« so redno označevali ustanove Kraljevine Jugoslavije, kar je že *a priori* pomenilo, da so te odpravljene.⁴⁹ Ni jim bilo treba iskati lastne poti v socializem, kar je na notranjepolitičnem področju vodilo v zvesto posnemanje sovjetske ureditve.

Kljub neprimerno večji legitimaciji, ki so jo jugoslovanski komunisti imeli v primerjavi s poljskimi kolegi, pa ne smemo pozabiti, da KPJ formalno ni prijavila svojega delovanja in je tako ostala na pol v ilegali. Odločitve njenih vodilnih politikov so javno zaživele šele v sklepih Ljudske fronte in njenih množičnih organizacij. Čeprav je jugoslovanska komunistična oblast leta 1945 dejansko še imela veliko podporo ljudstva, pred volitvami v ustavodajno skupščino ni ničesar želela prepustiti naključju. Z ustanovnim kongresom Ljudske fronte avgusta 1945 je KPJ utrdila svoj politični položaj, saj si je zagotovila podporo številnih pomembnih nekomunističnih

45 Ibid., 161.

46 Ibid., 164.

47 Gabrič, »Politični monopol«, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 2., 844.

48 PL AMZS, 21, f. 52, map. 737, Raport prasowy št. 9, 8. april 1946. Wawrystuk, »Poljsko-jugoslovanski odnosi«, 74.

49 Izjemoma so v Sloveniji vse do srede leta 1946 srbsko besedo narodni (ljudski) prevajali kar v narodni, da ne bi prizadeli slovenskih narodnih občutkov. – Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 6, 12.

strankarskih prvakov in pospešila razcep opozicijskih sil. Začasna ljudska skupščina (Avnoj je bil avgusta na svojem tretjem zasedanju razširjen s poslanci, ki se niso kompromitirali s sodelovanjem z okupatorjem) je bila tako sklicana takrat, ko so komunisti že imeli v rokah vse vzvode oblasti. Maloštevilna opozicija je zaradi občutka nemoči sklenila, da ne bo več sodelovala v farski, ki naj bi spominjala na uresničevanje sporazuma Tito-Šubašić. Podpredsednik Milan Grol je Titu avgusta podal svojo izstopno izjavo, septembra 1945 pa je opozicija razglasila, da ne bo sodelovala na volitvah. Te so bile izpeljane 11. novembra 1945. Volilo je več kot 88 odstotkov volilnih upravičencev, od tega več kot 90 odstotkov teh za Ljudsko fronto. Volitve so bile bolj podobne referendumu za Titov režim oziroma proti njemu.⁵⁰

Poljska diplomacija je pozorno spremljala volitve v Jugoslaviji, saj so te predstavljale praktično lekcijo za poljsko komunistično oblast.⁵¹ Ta se je z zavedanjem, da izgublja že tako majhno podporo, odločila, da volitve odloži do konca leta 1947. Javno mnenje se je odločila preveriti z referendumom, katerega namen je bil prisiliti ljudi, da se odločijo za ali proti Mikołajczyk. Zastavljena so bila tri referendumska vprašanja, ki so se dotikala: 1) ukinitve senata, 2) zemljiške reforme in nacionalizacije velike industrije ob ohranitvi zasebne posesti in 3) zadržanja novih poljskih ozemelj ob zahodni meji. Komunisti so oblikovali predvolilno kampanjo s preprostim sloganom: 3x TAK (3x DA).⁵² Njihov cilj je bil, da ustvarijo vtis o soglasju in tako podkrepijo argument v prid enotne liste za prihajajoče parlamentarne volitve. Mikołajczyk je svoje privrženec pozval, naj glasujejo *ne* pri prvem vprašanju; ne zato, ker bi imel kakršnokoli posebno vero v senat, ampak enostavno zato, da bi se pokazala prava volja ljudi.⁵³ Pred referendumom se je pritisk policije proti podpornikom PSL povečal, prav tako je eskalirala uporaba nacionalistične retorike za legitimizacijo nove oblasti. Komunisti so se zavedali, kolikšno podporo ima PSL, kljub vsem svojim ukrepom in trudu, ki so ga vložili v propagando.⁵⁴ Arhivsko gradivo kaže, da je 30. junija 1946 okoli tri četrtine (73,1 odstotka) Poljakov na vsaj enega od referendumskih vprašanj odgovorilo z *ne*. To pomeni, da je od skoraj 12 milijonov ljudi, ki so se udeležili glasovanja, skoraj tri četrtine teh izrazilo svoje neodobravanje komunistom. Deset dni kasneje so komunisti objavili rezultate, ki so razmerje glasov obrnili, 68 odstotkov naj bi jih glasovalo 3x DA.⁵⁵

Tako so poljski komunisti spoznali, da nimajo možnosti za zmago na volitvah. Namesto Ljudske fronte, kot drugod po vzhodnoevropskih državah, so oblikovali Demokratični blok, v katerem sta se PPR poleg socialistov pridružili še dve satelitski stranki. Kmečke glasove je komunistična oblast želela pridobiti tako, da je dvema manjšima strankama dovolila, da predlagata svoje kandidate neodvisno od vladnega

50 Gabrič, »Politični monopol,« v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 2., 846, 848, 850. Gabrič, »Volitve v ustavodajno skupščino,« v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 2., 856, 857.

51 Paweł Wawryszuk, »Poljsko-jugoslovenski odnosi 1945–1948,« *Istorija 20. veka* 34, št. 2 (2016): 71.

52 Sowa, *Historia Polityczna Polski*, 86.

53 Seton-Watson, *The East European revolution*, 176.

54 Zaremba, *Komunizm*, 152, 153.

55 Andrzej Paczkowski, ur., *Referendum z 30 czerwca 1946 r.: przebieg i wyniki* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1993), 11–14.

bloka. Temu je edino pravo opozicijo predstavljala PSL in Mikołajczyk se je trdovratno upiral pritiskom, naj se pridruži vladnemu bloku. Množična podpora njegovi stranki je bila namreč očitna tako dolgo, kolikor je bilo stranki dovoljeno imeti sestanke. Izvirala je od kmetov, meščanov in delavcev. Vladna propaganda je PLS neprestano predstavljala kot legalno fasado za reakcionarno gverilo podzemnega gibanja, Mikołajczyka pa kot marioneto v službi zahodnih kapitalistov in imperialistov. Podobno stališče je zavzela jugoslovanska diplomacija, ki je PLS v času volilne kampanje opisovala kot legitimno skupino teroristov in fašistov londonskih oblasti.⁵⁶ Volitve so se nazadnje izvedle 19. januarja 1947 in po uradnih rezultatih je Demokratični blok dobil 80,1 odstotka glasov.⁵⁷ V znak protesta je Mikołajczyk odstopil iz vlade in parlament je izbral Bolesława Bieruta za predsednika države, za predsednika vlade pa socialista Józefa Cyrankiewicza, ki si je prizadeval za združitev svoje stranke s komunisti.⁵⁸ Ceremonial na predsedniški inavguraciji 2. februarja 1947 je bil do potankosti enak tistemu iz časa medvojne republike, Bierut pa je svojo prisego izpovedno končal s tradicionalnimi besedami: *Tako mi Bog pomagaj*.⁵⁹

Dve leti po koncu vojne je bila na Poljskem uničena vsa resnična opozicija komunističnemu režimu in Mikołajczyk je oktobra v strahu za življenje zapustil državo.⁶⁰ Poljski komunisti so svoj vzpon na oblast zaključili z združitvijo PPR s stranko poljskih socialistov (PPS) in tako je konec decembra 1948 nastala Združena poljska delavska stranka (PZPR), ki je na oblasti ostala do padca komunizma. V letu 1949 je prišlo še do obračuna v partijskem vodstvu, v katerem je bil odstranjen generalni sekretar partije Gomulka s svojo frakcijo, ki se je zavzemala za poljsko pot v socializem. Tako se je na Poljskem začelo obdobje sovjetizacije, a treba je poudariti, da se ta ni nikoli izvedla v tolikšni meri kot v sosednjih državah »ljudskih demokracij«.

Zaključek

Primerjava komunističnega prevzema oblasti na Poljskem in v Jugoslaviji nas pripelje do sklepa, da je v obeh primerih družbeni in historični kontekst pogojeval dogodke, ki so na prvi pogled podobni, a ravno zaradi samega konteksta drugačni. Med vojnim in povojnim položajem na Poljskem in v Jugoslaviji obstajajo sicer številne analogije, a ravno razlike najboljše osvetlijo realnost, kateri sta komunistični partiji obeh držav morali prilagoditi svoj vzpon na oblast.

Jugoslovansko komunistično gibanje si je med narodnoosvobodilno borbo pridobilo široko družbeno podporo, medtem ko poljski komunistični partiji ni uspelo najti podobnega mesta v boju proti okupatorju, niti pridobiti naklonjenosti protirusko in posledično protikomunistično nastrojenega prebivalstva. Poljaki so

⁵⁶ Seton-Watson, *The East European revolution*, 177. Wawryszak, »Stosunki polsko-jugosłowiańskie,« 23, 24.

⁵⁷ Sowa, *Historia Polityczna Polski*, 91-94.

⁵⁸ Applebaum, *Iron Curtain*, 219.

⁵⁹ Zaremba, *Komunizm*, 143, 144.

⁶⁰ Judt, *Postwar*, 136.

ново komunistično oblast dojemali kot naslednjo v vrsti okupacij, ki so jih doživeli v preteklem stoletju in pol. Poljski komunisti so upoštevanja vreden dejavnik lahko bili le ob izdatni podpori Moskve, v katere načrtih je geostrateška lega Poljske zavzemala pomembno mesto. Posledično je partijsko linijo poljske PPR oblikoval Stalin – poljsko komunistično vodstvo se je med letoma 1944 in 1947 z njim srečevalo vsaj enkrat, če ne celo dvakrat na mesec.

Na drugi strani je jugoslovanski partiji v odnosu do Sovjetske zveze uspelo oblikovati najbolj neodvisno politiko v regiji. Jugoslovanski komunisti so bili dovolj močni in samozavestni, da so lahko naredili oster prelom s predvojno realnostjo, medtem ko je poljske komuniste pomanjkanje kontinuitete in legitimizacije sililo v navezovanje na obstoječo narodno tradicijo. Obe partiji sta pri prevzemanju ključnih položajev v državnih oblastnih organih in pri obračunu z opozicijo uporabljali podobne metode, a jugoslovanski komunisti so v nasprotju s poljskimi na notranjepolitičnem področju zvesto sledili sovjetskemu modelu. Tako je poljski minister za informacije in propaganda septembra 1945 v pogovoru z jugoslovanskim ambasadorjem pravilno opazal, da je demokracija na Poljskem drugačna od jugoslovanske – prva je bližja zahodni, druga pa sovjetski.⁶¹ Na drugi strani so poljski komunisti zaradi številnih družbenih specifik morali iskati svojo lastno pot v socializmu – a ne mimo Stalina ali proti njemu; če ne na njegovo pobudo, pa vsaj z njegovim privoljenjem.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- PL AMSZ, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP:
– AMSZ 21 – Departament Prasy i Informacji.

Literatura:

- Applebaum, Anne. *Iron Curtain: the crushing of Eastern Europe 1944–56*. London in New York: Allen Lane, 2012.
- Bartoszewicz, Henryk. *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1999.
- Berend, Ivan T. *Central and Eastern Europe, 1944–1993: detour from the periphery to the periphery*. New York: Cambridge University Press, 1996.
- Brzoza, Czesław in Andrzej Leon Sowa. *Historia Polski 1918–1945*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2009.
- Brzoza, Czesław. *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945)*. Kraków: Fogra, 2001.
- Chiari, Bernhard. »Die Heimatarmee als Spiegelbild polnischer nationaler Identität.« V: *Die polnische Heimatarmee: Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*, ur. Bernhard Chiari in Jerzy Kochanowski, 1–28. München: R. Oldenbourg, 2003.

61 Wawryszuk, »Poljsko–jugoslovenski odnosi,« 73.

- Connelly, John. »Why the Poles Collaborated so Little: And Why That Is No Reason for Nationalist Hubris.« *Slavic Review* 64, št. 4 (2005): 771–81.
- Davies, Norman. *God's playground. Vol. 2: a history of Poland: 1795 to the present*. Oxford: Oxford University, 2005.
- Gabrič, Aleš. »Ljudska fronta.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 2. zvezek*, ur. Jasna Fisher et al., 847–49. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gabrič, Aleš. »Politični monopol.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 2. zvezek*, ur. Jasna Fisher et al., 844–47. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gabrič, Aleš. »Volitve v ustavodajno skupščino.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 2. zvezek*, ur. Jasna Fisher et al., 854–58. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gontarczyk, Piotr. *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*. Warszawa: Wydawnictwo Fronda, 2006.
- Judt, Tony. *Postwar: a history of Europe since 1945*. London: William Heinemann, 2005.
- Materski, Wojciech in Tomasz Szarota. *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009.
- Mlakar, Boris. »Ideološke osnove kolaboracije v Evropi med drugo svetovno vojno ter kratka primerjava s Slovenijo.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, št. 1 (2007): 151–67.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože. *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
- Seton-Watson, Hugh. *The East European revolution*. New York in Washington: Frederick A. Praeger, 1968.
- Sowa, Andrzej Leon. *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Kraków: Wydawn. Literackie, 2011.
- Vodušek Starič, Jerca. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Wawryszuk, Paweł. »Poljsko-jugoslovenski odnosi 1945–1948.« *Istorija* 20. veka 34, št. 2 (2016): 63–82.
- Wawryszuk, Paweł. »Stosunki polsko-jugosłowiańskie w latach 1956–1971.« Doktorska disertacija – tipkopi. Bydgoszcz, 2014.
- Zaremba, Marcin. *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm: nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2001.
- Žerjavić, Vladimir. *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Jugoslovensko viktimološko društvo, 1989.

Objavljeni viri:

- Paczkowski, Andrzej, ur. *Referendum z 30 czerwca 1946 r.: przebieg i wyniki*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1993.
- Popović, Bogdan, ur. *Dokumenti o spolnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: 1945*. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1984.
- *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*. Warszawa: Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, 1947.

Maja Lukanc

THE COMMUNIST RISE TO POWER: COMPARISON BETWEEN POLAND AND YUGOSLAVIA

SUMMARY

Poland and Yugoslavia were characterised by a similarly destructive experience during World War II, which broke away from the continuity of the pre-war period and thus opened the door for new political forces. Despite many analogies, the communist takeover of power in both countries proceeded very differently. These very differences best reveal the reality to which the Polish and Yugoslav Communist Parties had to adapt their ascent.

The Polish Communist Party had been abolished in 1938, and therefore it was completely debilitated and lacked any party organisation at the beginning of the war. On the contrary, the disciplined Party structure allowed the Yugoslav communists to quickly assume the leading role in the National Liberation Movement and secure widespread popular support. A complex underground state, led by the Polish government-in-exile and its armed forces, was established in Poland. Unlike the Yugoslav military detachments, the Polish military remained loyal to their government-in-exile and did not compromise itself by working with the occupiers. Thus the Polish communists could not fill a certain gap in their liberation movement like their Yugoslav colleagues managed to do. Their attempts to secure the popular support were also impeded by the negative attitude that the Polish people felt towards communism and its origins in the Soviet Union. The reasons can be found in the strong, historically-conditioned anti-Russian orientation of the Polish people, as well as in the geographic proximity of the two countries.

The Polish communists only became a significant factor after they received abundant support from Moscow. Consequently the Party line of the newly-formed Polish Workers' Party was under a profound Soviet influence. Quite the opposite, the Yugoslav communists managed to assert their power without the direct assistance of the Soviet Union. Furthermore, they managed to establish one of the most independent policies in the region with regard to the Soviets. The single-party regime had already been completely consolidated by the end of 1945. Power and self-confidence allowed the Yugoslav communists to carry out a radical rupture with the pre-war reality, while the Polish communists were forced to establish relations with the existing national tradition due to the lack of continuity and legitimisation. Nevertheless, a significant part of the Polish population saw the new communist authority as simply another one in a row of occupations that they had experienced in the past century and a half.

In their assumption of the key positions in the state authority bodies as well as in their retaliation against the opposition, the Communist Parties of both states resorted

to similar methods. However, unlike the Polish communists, the Yugoslav Party could afford to closely adhere to the Soviet model. On the other hand, due to the numerous societal specifics the Polish communists had to find their own way towards socialism. As it was, the renewed political parties in Poland were not merely fictitious: the opposition represented a realistic force that the communists managed to repress by the end of 1947. Thus the period of Sovietisation also began in Poland, though it was never carried out to the same degree as in its neighbouring »people's democracies«.